

RECENSIONES

El Salterio de David en la Cultura Española (Estudio histórico, crítico y bibliográfico), por Eduardo-Felipe Fernández de Castro. Madrid, 1928. Vol. de 182 pág.

Amb vera satisfacció donem compte d'aquest llibre, escrit amb gran competència i pregon afecte pel benemèrit fundador de la *Revista Española de Estudios Bíblicos* de Màlaga. Ja fa temps que l'erudit autor es dedica a estudiar i fer conèixer els treballs escripturístics dels autors espanyols, antics i moderns, amb el fi laudablíssim de fer com un ric inventari de la producció bíblica nostrada que, a son parer, i ben encertadament, mereix ésser més coneguda i apreciada per tal d'influir eficaçment en la consoladora renaixença dels estudis bíblics espanyols.

El treball present és personalíssim i d'una eficàcia ben notable per al fi que l'autor es proposa.

Comença recordant la bella albada de la escripturística espanyola, fent desfilar davant nostre per bé que molt lleugerament, figures com Osius, Sant Damas, Prudenci, Sant Just d'Urgell, Sant Isidor de Sevilla, Sant Fulgenci, Sant Beat i d'altres de menys anomenada en treballs bíblics.

Toca son torn després a l'escola hebraica espanyola que produí homes de gran vàlua durant l'edat mitjana i que feren rotllo en el món savi d'aquell temps, dels quals, però res no ha quedat, referent al Salteri, com no sigui una forta influència en els poetes contemporanis que glossen temes poc o molt relacionats amb aquest llibre, o en treballs de caràcter filològic.

Des del segle XIII prosperen en la península els estudis bíblics catòlics. Sembla però que l'haver prohibit el Rei En Jaume (febrer de 1233) el que es fessin versions de la Sagrada Escriptura en llengua vulgar motivà que siguin un xic tardanes les traduccions bíbliques nostrades. Així i tot, a la segona part del segle XIII, en temps d'Alfons X, n'aparegueren versions parcials en llengua castellana i catalana, anteriors a totes les traduccions d'altres pobles en llengua vulgar, prova palesa de l'importància que tingueren en l'Espanya d'aquell temps els llibres sants. Els fragments que en resten en algunes biblioteques nacionals fan encara honor a l'activitat escripturística que originà deu tan fecunda i que infuí notablement en la literatura bíblica espanyola dels segles posteriors.

No tardà ja a arribar el temps de Sant Vicens Ferrer, memorable per la versió valenciana de la Bíblia, feta per son germà Fra Bonifaci. D'aquell temps mateix són esmentats el Bisbe de Barcelona Joan d'Armengol, i sobretot el rabí Mosè Arragel de Guadalajara, principal autor de la famosa versió, qualificada de joell bíblic espanyol, conservada i publicada pel Duc d'Alba.

Un cop feta l'unitat nacional, la ciència bíblica espanyola s'aprofità dels corrents renaixentistes, donant lloc a la grandiosa empresa de la Políglota d'Alcalà, sobresortint també aleshores traductors i comentaristes espanyols del Salteri i d'altres llibres sants. N'hi ha prou amb recordar noms com els del genial Arias Montano, Cantalapiedra, Fra Lluís de Leon, Maldonado, Malon de Chalde, Toledo, Sánchez, el B. Joan d'Avila i d'altres, que el llibre esmenta, fent-ne ressaltar els principals mèrits. Ens ha agradat trobar-hi entre altres el nom del P. Villa, benedictí de Montserrat (s. XVII, autor de *l'Arpa de David*, al costat de la mística Doctora Santa Tersea de Jesús que també coneixia i estimava els Salms; i en mig d'altres escrits castellans referents al Salteri, veure-hi també citades les versions catalanes conservades en la Biblioteca Nacional de París.

També es parla en son lloc dels traductors herètics, com Juan de Valdés i Juan Pérez, contrastant amb altres escriptors qui es valgueren de l'estudi del Salteri per fins moralitzadors, més que científics.

Fullejant aquest bell llibre, el lector va veient com la llum esplendorosa de la Bíblia ha anat banyant, en el decurs dels segles, les millors planes dels nostres homes de ciència, i com la collita escripturística s'ha anat fent cada jorn més rica i abundosa. Tot fullejant-lo, hom va saborejant com un tast deliciosíssim de les millors produccions bíbliques d'escriptors espanyols enamorats de les belleses del Salteri, llibre que, amb tanta o més propietat que qualsevol altre, conté tot l'atractiu i tota la consolació de les Sagrades Escriptures. De la bella desfilada d'autors que van pasant davant nostre traduint o comentant els sublims cànctics dels Salms, bé en podem deduir l'afició santa que aquest llibre sagrat ha despertat sempre en les ànimes selectes.

Un dels capítols que més ens ha agradat d'aquesta obra és el dedicat a *Fray Luis de León*, qui sabé fer de la versió del Salteri un preciós model de sublimitat en el llenguatge i d'assimilació prodigiosa del text original. Quina delícia causen paraules com les que volem reproduir de l'excels agustinià, tan enamorat del Salteri!: "Y pluguiese — diu — a Dios que reinase esta sola poesía en nuestros oídos, y que sólo este cantar nos fuese dulce, y que en las calles y en las plazas de noche no sonasen otros cantares, y que en esto soltase la lengua el niño y la doncella recogida se solazase con esto y el oficial que trabaja aliviase su trabajo aquí." Belles frases certament, que fan venir a la memòria aquelles altres del Doctor Màxim, S. Jeroni, quan escrivint a Leta (Ep. 107) instruint-la sobre la manera d'educar bé sa filla, li encarrega que "primerament li faci aprendre el Salteri, aficionant-la a tan bells cànctics", i en l'elogi de Santa Paula (Ep. 108) l'alaba singularment per haver volgut aprendre la llengua hebrea per tal de cantar i entendre els Salms en la llengua original.

Tant de bo que de la lectura del llibre que recomanem se'n seguís, com l'autor voldria, un fervorós entusiasme envers els llibres Sants, i que ningú refugís la besada benèfica de la bellesa eterna continguda en el Salteri!

PERE Pous, Prev.

REVISTA ESPAÑOLA DE ESTUDIOS BÍBLICOS. Órgano de los Escriturarios Españoles, dirigida por Eduardo Felipe Fernández de Castro. Málaga, 1926-1928.

Ben plaent ens resulta de parlar, baldament sigui de manera molt més breu del que mereix, d'aquesta jove revista.

El propòsit en publicar-la ha estat no sols el de donar l'article escripturístic actual sobre tal o tal altre tema, sinó també treballs complets i d'ampla volada i àdhuc fer reviure tractats i treballs d'autors preterits que jeien en els vells còdexs. Fer conèixer homes, fer reviure lletres, revaloritzar el que en temps passat tingué una transcendència i manté encara un valor, a voltes sols històric, altres doctrinal, heus aquí la gran tasca.

La revista surt de Màlaga, i des de 1928 dóna un fascicle cada trimestre, de 150 a 200 pàgines, ço que creiem molt encertat, puix els treballs no hauran d'aparèixer tan seccionats com quan era mensual.

Compta amb gran nombre de col·laboradors, molts d'ells ja ben coneguts pels seus articles i obres. Pel que ha publicat els tres primers anys, suscita bones esperances. Especialment voldríem lloar l'heroica empresa del seu director d'inventariar en una sèrie d'articles bibliogràfics els treballs escripturístics hispànics de les passades centúries. Aquests articles, que ell modestament titula *Ensayos*, seran aviat un preciós instrument de treball per als investigadors.

Volem fer unes lleugeres observacions que podrien millorar tal volta la lectura i utilització dels treballs. Convindria fixar d'una vegada la numeració, afegint a la pròpia de cada treball en la part superior dels marges, la corresponent al volum sencer en la part inferior o viceversa. També seria bo de repetir el nom de l'autor en cada un dels fragments publicats en diversos números.

Il libro di Giobbe e i Salmi tradotti dai testi originali e annotati dal P. ALBERTO VACCARI, S. J. Seconda edizione riveduta e migliorata. Roma, Pontificio Istituto Biblico, 1927, 232 p.

Ja des del 1922, en què fou imprès el Pentateuc, ha anat eixint la Bíblia en italià que es publica sota el patronatge de l'Institut Bíblic Pontifici de Roma. Bé és cert que no ha aparegut dintre el breu temps, de què es parlava aleshores, creient que foren molts els col·laboradors sota la ben intel·ligent direcció del P. Vaccari.

L'obra no s'ha pas deturat, sinó que va eixint pausadament i en part en serà la causa el que el mateix P. Vaccari anota en el volum *I libri poetici della Bibbia*.

Aquesta traducció ha devingut l'obra personal del P. Vaccari i alhora l'obra de l'Institut Bíblic que la patrocina.

La direcció i responsabilitat personal del P. Vaccari era tota una garantia per a aquesta traducció italiana; que el P. Vaccari sigui ja no sols el qui dirigeixi i respongui sinó el qui faci de si mateix tota la traducció augmentarà aquesta garantia per tothom qui conegui el seu mestratge en lingüística bíblica i ac-

tual per a les obres subsidiàries, a més del seu viure les lletres sagrades durant llarg temps de professorat.

Ens és lleure parlar aquí particularment del present volum eixit fora sèrie, car és extret del més extens *I libri poetici della Bibbia*.

Naturalment, com que aquest llibre eixí amb exactes característiques que els volums de la Bíblia traduïda, parlar d'aquest equival, en certa manera, a parlar de la mateixa Bíblia.

Exposa en començar la característica de la poesia hebraica per als que no en tenen coneixement, car no és pròpiament un estudi extens, sinó una condensació donada en el breu espai de dues pàgines del text.

Una curta i cenyida introducció ens dóna el valor i el contingut d'aquest llibre bíblic. El llibre de Job pot, en justícia, ésser anomenat un dels més meravellous poemes. El fons del llibre és la discussió, concretada en un fet, sobre l'origen i raó ontològica del dolor. L'autor és inconegut; sols la noblesa del llenguatge ens el faran recular als bons temps d'abans de l'exili babilònic.

El text és presentat, en la part de prosa, a dues columnes amb la numeració marginal i formant els paràgrafs sols pel sentit. En la part poètica va a una columna, car seria impossible presentar-ho altrament, volent donar els estiqüis de la poesia de manera fàcilment copsadora pels ulls.

Les notes són més que prudencials, quant al número, pel que s'estila en edicions d'aquest tipus. Es característica que el P. Vaccari reserva per a un llibre a part l'incloure dins ell les notes de crítica textual, per tant n'ha exonerat les seves traduccions. Adopta en el text la variant que més li satisfà i en les notes no diu el per què, car al cient no li cal i al no cient és per demés, ja que sols per un llarg estudi, no pas per una indicació, se'n podria fer càrrec. Les notes són explicatives dels llocs difícils i els d'importància moral i teològica; n'hi ha també de filològiques, geogràfiques, arqueològiques, etc., en senzilla afirmació més que en disquisició o estudi.

Aquesta Bíblia, com diu molt bé el P. Vaccari en la introducció a *I libri poetici*, vol ésser més aviat una traducció, no pas un comentari, adreçada primordialment a la lliçó del text.

Per tal s'ha posat màxima cura en la fixació d'aquest text en llengua italiana, traduint la idea més que no pas la senzilla paraula i donant curs a la frase sense reproduir-ne el trossejament amb què es presenta en l'hebreu.

No trobarem, doncs, senzillament la traducció de la massorà, sinó una estudiada traducció a base naturalment de la massorà, però sospesats tots els altres elements actuals de la crítica literària, per a utilitzar-ne el que tenen de millor i substituir-ne el text de la massorà quan convingui.

A més qui compararà la traducció amb el text d'on és traduït, veurà fàcilment com el P. Vaccari no acostuma traduir amb servitud el lèxic, paraula per paraula, sinó que es fa càrrec del modisme i de la idea, traduint de manera a donar àdhuc la característica del llenguatge italià amb la ideologia pura i netament bíblica.

Amb aquesta característica aconsegueix de manera principal en els llibres poètics donar vera poesia en la traducció, no amb tots els rigorismes i fraccions de la mètrica, sinó amb la plasticitat de la poesia hebraica. Es norma que avui segueixen molts dels que són verament mestres en matèries bíbliques i particularment en l'art del traduir. S'aconsegueixen expressar així, amb vera bellesa en la dicció, els llibres sagrats.

El llibre de Job, particularment tràgic, d'un lèxic potent, d'una ideologia que colpeix l'esperit, si és donat en la pura versió de l'hebreu, paraula per paraula, arriba fins a ocasionar enuig.

Essent per altra part tal volta, quant al llenguatge i a la ideologia mateixa, el llibre més difícil de tota la Bíblia, resultarà llegidor si amb aquestes normes adoptades és donat de manera flonja i esponjosa, i no exposarà tant el lector a una interpretació equivocada del ver sentit, interessant més encara, quan la maledicció i el blasme puguen fins gairebé a flor de llavi. El cor parla pel forat de la ferida.

Vegeu al cap. 21 :

Ascoltate bene le mie parole
 e sia questo il vostro conforto.
 Soffrite ch'io parli,
 e quando avrò finito ridi pure.
 Posso io soffocare il mio gemito?
 O perchè non dovrò impazientirmi?

 Dio riserba ai suoi figli il suo castigo?

Al cap. 23 :

Oggi pure acerbo è il mio lamento :
 la mano di Lui si aggrava sopra i miei gemiti.
 Oh sapessi come trovarlo,
 e giungesse fino al trono di Lui!
 Vorrei esporre inanzi a Lui la mia causa ;
 avrei piena la bocca di raggioni ;
 vorrei sapere che cosa mi risponderebbe...

 Ciò ch'Egli vuole, chi può impedirlo?
 Quanto desidera, Egli lo fa.
 Perciò compie il mio destino,
 e disimili Egli ne ha molti.

Al cap. 31 :

Non vede Egli la mia condotta,
 e non conta tutti i miei passi?
 Se mi deportai con falsità,
 e il mio pede corse a la frode,
 mi pesi Iddio su giusta bilancia,
 e riconoscerà la mia integrità.

Curat i refet, al cap. 42 :

Avevo sentito di Te per udita,
 ma ora Ti vedomo i miei occhi.
 Per questo mi ritratto,
 e fo penitenza in polvere e cenere.

Aquestes cites espigolades çà i lla del llibre de Job bé donen mostra feçant del treball del P. Vaccari pel que fa al llibre de Job, únic poema de la Bíblia i el més difícil de traduir.

No ha posat menys cura en la traducció del Saltiri.

Del Salm 2 podem llegir :

A che si agitamo le genti
e le nazioni brontolano vanamente?
Si sollevano i re della terra
e i principi congiurano insieme
contro Dio e contro il suo Messia:
Spezziamo i loro legami...

Amb la traducció del P. Vaccari ve enriquida la Itàlia d'una bella i molt catòlica traducció i tots els amants de la Sagrada Escriptura coneixedors de la llengua italiana tenen un material segur a utilitzar i amb què iniciar-se o bé per a consultar en els seus propis treballs i estudis.

Pugui acomplir el P. Vaccari l'obra que en el bell començament era de col·laboració i darrerament resulta personal d'ell.

JOSEP CASANELLES, Prev.

GRABMANN, MARTIN. — *Mittelalterliche lateinische Aristotelesübersetzungen und Aristoteleskommentare in Handschriften spanischer Bibliotheken*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-philol. und hist. Klasse. Jhg. 1928, 5 Abhandlung. 120 pp. tiratge a part.

El problema de les traduccions llatines durant l'Edat Mitjana, especialment el de les traduccions de les obres d'Aristòtil, és un dels principals problemes que puguin interessar a l'historiador de la cultura medieval; aquestes traduccions mostren la marxa progressiva de l'educació filosòfica-científica dels pobles europeus en aquella època. Més d'un segle fa que el problema de les traduccions llatines d'Aristòtil fou posat en vies de solució per la cèlebre obra d'A. Jourdain: *Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote*, i des d'aleshores les recerques no han cessat, i fins hom pot dir que s'ha format tota una bibliografia especialitzada sobre les traduccions llatines medievals. Wüsterfeld i Leclerc per a les traduccions aràbigol·latines, Steinschneider per a l'obra gegantina dels traductors hebraics, Haskins per a les traduccions gregues. Les traduccions llatines d'Aristòtil, per la gran fecunditat llur, formen quasi camp a part, i han obligat els investigadors recents a especialitzar-se àdhuc en les diverses parts de l'*opus* aristotèlic. A més, a això ha contribuït l'avenç dels mètodes d'estudi, cada dia més exigents.

Com sia que molts dels manuscrits que guarden les dites traduccions presenten mantes alteracions, interpolacions, van mal retolats, etc., s'imposava un estudi a fons de les característiques de l'estil de cada traductor, dels llocs simptomàtics, de les congruències amb la doctrina del traductor, exposada en obres originals. Sobretot els comentaristes de l'obra aristotèlica ens forniran, al llarg

de llurs comentaris, mostres dels textos de les traduccions que segueixen, i així podrem veure tot el procés d'aquestes.

Aquest estudi intens de les traduccions, de llurs qualitats de fons i de forma, és el que ha permès a investigadors com Pelzer i Pelster, fer els darrers avenços en l'estudi de les traduccions llatines de la Moral i la Metafísica aristotèliques, i a M. Grabmann fer les interessantíssimes troballes que ens ofereix en la seva obra, que no és la primera que en aquest sector de la història cultural devem a la seva gran laboriositat (1). La dita obra és el fruit d'un viatge per Espanya, en el qual escorcollà les principals biblioteques riques en manuscrits: Biblioteca Nacional, la de l'Escorial, la de la Catedral de Toledo, la procedent de Ripoll en el nostre Arxiu de la Corona d'Aragó; en elles, aplicant el mètode indicat, Grabmann ha pogut identificar mantes traduccions i comentaris, desconeguts, de l'obra aristotèlica, i, àdhuc, fer descobriments tan importants com el d'un *Liber de anima* de Petrus Hispanus.

Dels *Meteors* d'Aristòtil hi ha dues traduccions: la primera, del segle XII, procedia d'una altra traducció aràbiga; sobre la segona, del segle XIII, feta directament del grec, no estàvem tan ben informats respecte de la personalitat del traductor. Grabmann, en obra anterior, havia ja conjecturat que es deuria a Guillem de Moerbeke, i això s'ha demostrat plenament gràcies al manuscrit 47-II (segle XIII) de la Biblioteca Capítular de Toledo, en el qual la dita traducció va expressament a nom de Guillem de Moerbeke.

Altres manuscrits, entre ells el Ripollès 109, han permès a M. Grabmann aportar dades insospitades al problema de les versions de la Metafísica d'Aristòtil.

Els treballs de Pelster havien mostrat que, ultra la traducció llatino-aràbiga i la *translatio nova*, hi havia altres traduccions: la *vetus*, la *media*, lligades, segons algunes referències, a una llunyana tradició boeciana. Hom es resistia, però, a acceptar això; mes avui s'ha provat que l'activitat traductora de Boeci és més gran del que abans s'havia cregut, i que, per tant, s'imposa un estudi intens per tal de verificar l'atribució a Boeci de la traducció de la Metafísica (*vetus*) que fan alguns manuscrits, entre ells el Cod. VII C 2 n. 427 de la Bib. Real de Madrid. Per a aquest estudi intens i per a veure el procés de la recepció de l'obra aristotèlica, és molt interessant el manuscrit 109 de Ripoll, fol. 134 r-157 v, que conté mantes qüestions relatives a la Facultat d'Arts i recollides per un anònim, com a promptuari d'examen.

Al cod. 128 de Ripoll identifica també Grabmann el text de la traducció llatino-aràbiga del *Libri animalium*, d'Aristòtil, deguda a Miquel Sert.

Al ja citat manuscrit 109 de Ripoll (segles XIII-XIV) es troben una sèrie de comentaris a les obres de lògica d'Aristòtil, que hom no sabia trobar en altra part, i hi apareixen alguns autors del tot desconeguts; això el fa molt interessant per a la història dels corrents dominants a la Facultat d'Arts. Grabmann, aplicant el mètode de crítica interna i pel seu gran domini de l'escolàstica, identifica els diferents tractats, i proposa solucions a les dificultats que li apareixen. Hom veu, doncs, la gran importància que els manuscrits de Ripoll ofereixen per a l'estudi de l'Escolàstica del segle XIII, tot i essent així que l'edat d'or del cenobi ripollès i els seus manuscrits més valuosos daten dels segles X i XI.

(1) Vegeu les seves *Forschungen über die lateinischen Aristotelesübersetzungen des XIII Jahrhunderts*, Münster, 1916 (Beitr. zur Gesch. d. Philos. des Mittelalters, XVII, 5-6).

Altres descobriments i identificacions va fent Grabmann en el curs del seu treball, i potser el seu admirable mètode de crítica interna i de copsament de rastres fisonòmics de doctrina i d'estil dels comentaristes culmina en l'estudi dels comentaris d'Enric de Gant a la *Metafísica* d'Aristòtil i al *Liber de Causis*, a base del Cod. II 1 de la Bib. de l'Escorial.

Ja hem dit abans que un descobriment capital en les recerques de Grabmann és el d'un *Liber de anima* degut a Petrus Hispanus, més tard papa amb el nom de Joan XXI († 1277). Així apareix en el manuscrit 3316 de la Biblioteca Nacional de Madrid (fi del segle XIII o principi del XIV). Aquesta obra ens mostra eloqüentment la personalitat científica de Petrus Hispanus, la seva gran cultura mèdica, i encara que no contingui cap cita, totes les influències de la cultura aràbiga aleshores dominant. Grabmann no dubta a qualificar-la com la Psicologia més completa i simptomàtica d'aquella època. Promet publicar-la i estudiar-la a son degut temps.

Acaba Grabmann son report amb l'estudi del manuscrit 1877 de la Bib. Nacional, que conté els comentaris mèdics de Petrus Hispanus a obres de Honain ben Ishac, Galè, Hipòcrates, Isaac Israeli, Abrejàfar Ahmed, etc., i, a la fi, un comentari desconegut a la Teologia d'Aristòtil, el qual, sens dubte, ha d'atribuir-se a Petrus Hispanus. Aquest comentari a la Zoologia d'Aristòtil, que seria el primer que s'hauria redactat a l'Edat Mitjana, es basa sobre la traducció que de l'àrab féu Miquel Sert. Dit comentari manifesta també, de pas, les opinions filosòfiques del nostre autor, particularment sobre la teoria del coneixement, i, concordant amb el seu *Liber de anima*, revela la influència psicològica d'Avicena amb la teoria de la il·luminació, teoria combatuda per Sant Tomàs. Aquesta orientació del més tard papa Joan XXI, ens explicaria l'abast del seu decret de 7 març 1277, en el qual, amb la condemnaió de l'averroisme s'afectaren també algunes proposicions del tomisme aristotèlic.

Vegi's, doncs, la capital importància de les investigacions fetes en nostres manuscrits per l'il·lustre autor de *Mittelalterliches Geistesleben*, el qual amb això està portant a bon terme un dels punts a investigar que es proposà la meritíssima *Görresgesellschaft*, o sia l'estudi de les traduccions llatines fetes a Espanya i llur significació en la cultura europea medieval.

J. MILLÀS I VALLICROSA

ANDOMENICO SARTORI, *Il concetto di ipostasi e l'enoisi dogmatica ai Concilii di Efeso e di Calcedonia*. Torino-Roma, Casa Editrice Marietti, 1927, 142 pp.

El sol mateix títol d'aquesta monografia ha d'interessar els teòlegs i els historiadors de la part dogmàtica dels concilis. "Ens hem proposat — diu l'autor en el proemi — d'estudiar les fases de l'afirmació dogmàtica definitiva del problema fonamental cristològic, que toca la unió de les dues naturaleses en Crist. Aquest estudi ens permetrà atènyer una coneixença completa del concepte d'hipòstasi que segella el contingut de la fe. El nucli d'idees, doncs, importa una doble tractació, és a dir, filosòfica i conciliar a base històrica." Amb això l'egregi autor ens posa al davant amb tota claredat el camí a fer fins arribar a la plena comprensió de la veritat dogmàtica establerta en els concilis Efesià i Calcedonenc.

Per tal l'erudit historiador de la Part I, Històrico-Filosòfica, seguint les petjades dels historiadors i escriptors eclesiàstics del temps, estudia "el concepte d'*hipòstasi* en el seu ús i en les seves relacions" tant en si mateix com en destriar-lo dels conceptes d'essència, substància, naturalesa, existència, subsistència, persona. La Part II "Històrico-Conciliar" desenvolupa la complicadíssima qüestió enosiaca i l'aplicació dogmàtica del concepte d'*hipòstasi*. En setze capítols, l'erudit autor, servint-se així de les mateixes fonts ja patristiques ja conciliaris com també dels escriptors moderns d'història general o particular del dogma, va explicant les notícies històrico-doctrinals entorn a les escoles Alexandrina i Antioquena, entorn a les doctrines de Teodor de Mompuesta, de Nestori i d'Eutiques, sobre l'Apolinarisme, Nestorianisme, Monofisitisme i Eutiquianisme fins arribar a l'esclat de la veritat catòlica en el concili Efesià, en la Lletra dogmàtica de Sant Lleó el Gran, i en el concili Calcedonenc. Amb sola aquesta declaració del contingut de la monografia que presentem als nostres teòlegs n'hi ha prou a fer capir la importància del treball del Dr. Sartori, que tant de bo fos imitat de la nostra gent erudita en altres estudis de teologia patristica i conciliar. Analitzar ara punts determinats en la monografia del Dr. Sartori ens portaria massa lluny. Una observació insinuativa em permetrà l'autor. El seu llibre, i el mateix caldria observar d'altres per l'estil, potser assoliria una exposició de l'argument més completa i ampla si hagués estès la seva investigació a les doctrines teològiques sobre els temes tractats en el camp ple de la Història Eclesiàstica, entrant en els concilis provincials i en els escriptors eclesiàstics nacionals; demés també haurien ajudat força a la millor intel·ligència teològica la confrontació dels autors clàssics de la Filosofia i Teologia escolàstica, que escrivien planes densíssimes al voltant de qüestions que oferien vagarós esplai a la subtilitat de llur enginy.

JOAN VILAR, S. J.

SANCTI THOMAE AQUINATIS *In Aristotelis libros De sensu et sensato De memoria et reminiscencia commentarium*. Editio novissima cura ac studio P. Fr. Angeli M. Pirotta O. P. Taurini, Libreria Marietti, 1928.

En el congrés de filosofia escolàstica que tingué lloc a Roma l'any 1925 fou demanat amb molta insistència que es treballés per tenir a no trigar textos de totes les obres de Sant Tomàs, principalment d'aquelles que no són tan conegudes ni estudiades, però que no per això deixen de tenir gran interès i importància. L'Orde de Predicadors, mentre va editant la seva edició crítica immillorablement presentada de les obres del Sant Doctor, ha fet possible al mateix temps una edició de les principals, que cada dia va completant amb nous volums. Aquesta edició no és certament una edició crítica en l'estret sentit científic que avui té la paraula, però és una edició revisada i preparada i oi més una edició accessible a tots els estudiants, la qual cosa no pot pas dir-se de l'obra crítica, verdadera edició monumental.

Després de les dues Summes i de les Qüestions disputades i quodlibetals, ocupen un lloc preferent en la bibliografia tomista els comentaris d'Aristòtil, el de la *Metafísica* primer i després el *De anima*. Darrera d'aquests, i abans d'empendre la *Física*, hi escauen els dos tractats, que ressenyem i que es titulen *De*

sensu et sensato i *De memoria et reminiscentia*, els dos únics que va comentar Sant Tomàs d'aquella sèrie de petits opuscles que eren coneguts dels escolàstics sota el nom de *Parva naturalia*. Són com dos tractats de psicologia aplicada, és a dir, la psicologia dels sentits externs i dels sentits interns. Són com dos anells que junyeixen la tractació també general de les nocions principalment cosmològiques que formen la Física aristotèlica.

Avui que les investigacions s'han multiplicat de tan extraordinària manera en el camp de la psicologia dels sentits, així externs com interns, cau molt bé tenir a la mà el lluminós comentari de Sant Tomàs que, tot i estar al nivell experimental, no del nostre temps, és clar, però sí del temps en què fou escrit, conté, però, observacions amagades que preveuen moltes de les flamants hipòtesis modernes i fan tornar el somri escèptic del qui es vol burlar de les antigues seculars teories en somri de vertadera admiració.

En l'edició present hi ha encara que el text de l'Angèlic Mestre va precedit del text de la versió antiga d'Aristòtil. Realment seria equivocaió lamentable, tractant-se d'aquests autors, separar el text del comentari. Per aquest motiu mereix encoratjament aquesta obra que amb tant de zel i competència s'ha emprès el P. Pirotta de continuar les edicions del P. Cathala, que s'haurien de veure en mans de tots els estudiants de Filosofia per tal com són fonts de primera categoria i llibres de primera mà.

Mereix així mateix congratulacions i encoratjaments la casa Marietti que posa a l'abast de les modestes fortunes — com solen ésser les dels estudiants — un tan bon material d'estudi i d'investigació.

F. TRESERRA, Ptev.

La fundamental diferencia entre Dios y los demás seres según Santo Tomás.
por el R. P. FRANCISCO MARXUACHE, S. J. "Estudios Eclesiásticos", suplemento correspondiente al número de abril de 1928.

Constitueix el present treball (16 pàgines) una mena de demostració d'evidència, més que intel·lectual àdhuc sensible i diríem *visual*, de la interpretació natural i òbvia, o almenys ben possible i gens forçada, dels llocs on Sant Tomàs expressa i prova el seu pensament en el que fa referència a la diferència fonamental entre Déu i els éssers creats.

Es cosa sabuda la profunda divisió dels escolàstics antics i moderns en el camp de la present qüestió. En la cèlebre qüestió de la distinció real entre l'essència i l'existència dels éssers creats trobem ben freqüents les apel·lacions a la diferència fonamental entre Déu i els éssers creats per tal de barrar de socarrel la porta de tot insidiós panteisme. Creiem que la present qüestió pot treure molt profit de l'estudi del seu procés històric i sobretot de la seva primera fase, abans i en el temps de Sant Tomàs. L'enquadrament històric no resol les qüestions, però serveix mantes vegades per a ben plantejar-les, i quantes qüestions s'esvaeixen o resten en el seu lloc propi i en llur categoria — de la qual tal volta s'han desplaçat — així que són esclarides a la llum del criteri històric! No creiem que s'arribi mai a una conclusió universalment evident i acceptada per tots en la qüestió metafísica de la constitució essencial íntima de l'ésser creat, però judiquem que, si alguna qüestió ha d'ésser verament transcendental per a la filosofia catòlica i per al sistema pluralista comú a tots els escolàstics, no és pre-

cisament la qüestió de la distinció *real*, sinó més aviat la de la distinció *formal* o *metafísica* entre l'essència i l'existència respecte de Déu i dels altres éssers.

Abans de Sant Tomàs trobem aquesta fonamental qüestió ben viva en tots els escolàstics, qui havien de defensar-se del panteisme més o menys declarat que inficionà mants metafísics àrabs, influïts de neoplatonisme. L'escolàstica augustiniana, o millor la tendència augustiniana de l'Escolàstica, va plantejar la qüestió sota un altre punt d'albir: l'extensió de la matèria a tots els éssers creats, i prou doctors seguiren de prop les petges de Gabirol sense adonar-se del seu panteisme. Contra aquesta tendència va alçar-se ben decidit Sant Tomàs, qui té paraules d'aversió per Gabirol, igual que el seu mestre Albert Magne. I, per tal de negar la matèria a les intel·ligències pures, va acudir a la fórmula ja coneguda dels Escolàstics, principalment per mitjà de Boeci, de la distinció en els purs esperits entre l'*esse* i l'*id quod est*, que d'altres, amb Avicenna, anomenen *quidditas* i *anitas*, és a dir, essència i existència. No té res de particular, doncs, que les paraules de Sant Tomàs en parlar d'aquesta qüestió puguin tot naturalment interpretar-se tenint en compte una distinció purament metafísica i formal, quedant igualment assegurada la distinció fonamental entre Déu i els altres éssers. No volem pas dir que sigui contrària a la ment de Sant Tomàs la distinció real ni que la negui, però tampoc gosaríem dir que l'aferma resoltament; diríem, en tot cas, que en prescindeix, però que en el seu sistema no hi encaixa malament ni molt menys. Això explicaria les interminables discussions que entorn de la ment de Sant Tomàs en aquest punt es mogueren ja arran de la seva mort i perduren encara tan vives com mai.

Troblem realment un mètode excellent el que segueix l'autor del treball que ressenyem; els textos parlen sols i estalvien polèmiques llargues.

F. TRESERRA, Prev.

TODA I GÜELL, EDUARD. — *Bibliografia Espanyola d'Itàlia dels orígens de la impremta fins a l'any 1900*. Volum I. A — C., Castell de Sant Miquel d'Escornalbou, 1927, 4.^{rt}, XII + 472 p.

Els turistes que visiten el Castell d'Escornalbou admiren només la posició magnífica de mirador del Camp de Tarragona, aspecte que ja havia subratllat l'autor de *Las ruinas de mi convento*. Però els qui poden penetrar en l'intimitat del seu interior coneixen a més unes grans sales plenes de llibres que revelen en el seu propietari un gran magnat, amador de la bibliofília. I si poden furgar una mica en els prestatges de la llibreria sabran veure de seguida les fases de l'amistat antiga que el senyor Toda ha fet amb els llibres: llibres orientals i de viatges, que recorden el seu sojorn a l'Orient llunyà; llibres anglesos, triats i especialitzats per un gust refinat de colleccionador en ses llargues estades a Londres i llibres espanyols estampats a Itàlia. Però el senyor Eduard no estima el llibre amb l'únic afany d'un colleccionista: en sap, a més, el contingut, i en coneix tota la tècnica. Ja fa anys que va publicar *La bibliografia de Sardenya*. Ara, entrat ja en la setantena, carrega sobre ses espatlles, àgils encara com les d'un jove, la tasca gens fàcil d'estampar una obra que contindrà cinc o sis volums amb la *fritolera* de nou o deu mil paperetes.

En una curta introducció fa constar l'A. les obres que entraran en la present

bibliografia que seran només les d'autors espanyols publicades totalment o fragmentària a Itàlia fins al 900. La condició política d'espanyol l'extén als fills o néts d'espanyols nascuts a Itàlia.

La distribució es alfabètica, llevat dels anònims d'autor inconegut. Les traduccions figuren sota els noms dels traductors i els religiosos qui canvien de nom s'insereixen seguint, es pot dir, un costum general, sota el nom de sant.

A cada autor precedeix una curta biografia. Després de la descripció de cada llibre s'anota el lloc on es troba o la bibliografia d'on s'ha tret la notícia. Avaluen i embelleixen la publicació la reproducció de gran nombre de portades, retrats, marques d'impressors i colapsus; totes, si caben dins la caixa del llibre, al tamany natural. Això complica naturalment la compaginació, perquè el senyor Toda és enemic dels blancs en el llibre, però ha reeixit completament a fer caure el text justament abans de la planxa, encara que el gravat sigui de pàgina sencera, sense recorre a esportar el text ni el clíxé.

La tècnica de l'A. s'observa a més en la distribució dels marges, completament calculada segons les normes clàssiques.

Naturalment, en Bibliografia, és difícil, per no dir impossible, esgotar una matèria, i menys si és tan extensa com aquesta. Així, per exemple, a les disset paperetes (n.ºs 1193-1209) que en Toda dedica a les edicions d'obres de Francesc Josep Clapera, nosaltres podríem afegir-hi altres dos llibres d'aquest autor que escaparen a la diligència d'En Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus* (Clapera entrà de coadjutor en la Companyia de Jesús) i que tampoc conegué a Toda i per això volem descriure-les:

a)

(Portada)

De aegrota Medicina | sive de morbis medicinae ¹ Eorumque
Causis, & Curatione, | Brevis dissertatio | Quam accuratae Pro-
fessorum Critacae exhibet Josephus Franciscus | Clavera | Me-
dicinae Doctor, & Professor. &c. | Sub Auspiciis Praestantissimi,
et Illustrissimi Domini | D. Emmanuelis Laijo | Hispaniarum Prin-
cipis Archiatri. |

Omnia Observate, quod bonum est tenete.

Solan. Lap. Lyd. Apoll. Praef.

(Petit ornament, gravat en fusta)

Bononiae MDCCLXXVI.

Typis Gasparis de Franciscis ad Signum Columbae.

Superiorum permissu.

4.^{rt}, 28 pp. n.

Pàg. 2. Text d'Hipòcrates sobre els metges, i Llicències. (Bolònia, 21 de març de 1776). Pàg. 3. Introducció. Pàg. 28. Acaba.

Roma, B. N. Vittorio Emanuele. 34.8. C. 2.1.

b)

(Frontispici)

Gravat al coure representant el fundador dels Penitents alçant la Creu i a sota: *P. Joannes Varella Hispanus Fund. pij Instit. de Poenitentia, obiit Ferrariae 22 Maii 1769 aet. 46 m. 4 d. 11.*

(Portada)

Ad majorem Dei, | ac Deiparae Virginis Mariae gloriam, | christianorum exemplum, posteritatis | memoriam. | Elogium | Joannis Ildephonsi Ignatii | Varela, et Lossada | societatis poenitentium | a Jesu Nazareno | institutoris, ac parentis | viri de christiana republica optime meriti. | Natali Saliceto | summorum pontificum nostrae aetatis | protomedico praestantissimo | auspici, ac patrono | a | Iosepho Francisco Clavera | dicatum.

4.^{rt}, III + 18 pp. n.

Pàg. 3. Als pares de la penitència. Pàg. 4. Protesta de l'autor. Pàg. 5. Comença D. O. M. Joanni etc. Pàg. 12. Acaba. Pàg. 13. Llicències. (Bologna, 28 agost 1781). Pàg. 14. *In Bologna MDCCCXXXI. | Nella Stamperia di S. Tommaso d'Aquino | Con licenza de' Superiori.*

B. N. Vittorio Emmanuele, 34.8. C. 2.2.

Estem, però, segurs, essent ben consagrada la intensitat de les recerques de l'Autor d'aquesta obra, que quan serà completada amb els corresponents apèndixs contindrà una percentual d'edicions superior a la més completa Bibliografia. Així ho pugui veure l'amic Toda.

J. RIUS SERRA

BAER, FRITZ. *Die Juden im christlichen Spanien. I. Aragonien und Navarra.* — Berlin, 1929, XXVIII + 1176 p.

Poques ciutats hi ha a casa nostra que no conservin encara el carrer del Call, revelador de l'existència d'una comunitat judaica. I en el refluïment, sobretot monogràfic, de la nostra història l'Aljama local ha trobat erudits no gens escassos qui l'han feta reviure en els nostres dies.

L'aljama i jueus de Girona tenen una bibliografia abundosa. Solament Enric Claudi Girbal els ha dedicat sis treballs o articles. La de Vich ha estat estudiada per Mn. Corbella; la de Cervera per Duran i Sanpere; la de Verdú per Mn. Serra Vilaró, etc. Ens allargariem massa citant els principals estudis sobre les aljames de Mallorca, València, Aragó i Navarra. S'ha d'advertir de bell antuvi que totes aquestes monografies són modernes, dels nostres dies podríem dir. Això ens dirà com l'obra d'Amador de los Ríos (*Historia social, política y religiosa de los judíos en España y Portugal, 1875-76*), tot i tenir una orientació moderna i estar redactada a base d'alguns arxius, havia de resultar inadequada. Les altres històries de conjunt: Graetz, Steinschneiders i Jacobs, o segueixen l'Amador i es limiten a afegir algunes noves que els han vingut a mà, o despullen, com fa l'últim autor, els índexs i repertoris dels nostres arxius de Barcelona i Pamplona, les col·leccions del P. Burriel de la Biblioteca Nacional, sense veure cap original.

Així les coses, Baer (la dedicatòria que fa de la seva obra al gran hispanòfil i amic nostre Dr. Enric Finke potser ens diria a qui ha degut la suggestió del tema, ja que la preparació la diu ben clara en declarar que és un homenatge d'un deixeble al mestre) ha començat la seva obra que és quelcom més que un cartoral dels jueus espanyols.

En la introducció dona notícia de l'estat dels estudis hebreus entre nosaltres, expressant la seva opinió sobre les principals obres que sobre aquesta ma-

tèria s'han publicat, exposa el mètode que ha seguit en la confecció de la seva i ressenya els arxius i fonts investigats.

Comença després l'obra pròpiament dita: *Documents i registres*. La forma de registres l'empra, regularment, sempre que es tracta de materials ja publicats.

El document més antic és de 876-77. Carles el Calb agraeix als barcelonins la seva fidelitat, que sap per mediació de Judas, hebreu. I encara que només en dóna el registre, perquè és un document molt conegut, pot veure's aquí el sistema que segueix en tot el llibre, donant notícia, per ordre cronològic, de totes les seves edicions, indicant després els treballs que amb tal document es relacionen. Parla de l'etimologia de *Judacot*, nom que surt també aquí, i de les altres noves que sobre aquesta carta s'han publicat.

El segon document fa un salt de molts anys: és del 1000 (3 de març) i parla dels terrenys de Magòria que han passat als Comtes de Barcelona i que eren dels jueus qui moriren en la pèrdua de Barcelona.

Fins al n. 12 són del segle XI. Del segle XII ja n'hi ha més ns. 13-60. D'una manera extraordinària abunden els del temps de Pere IV el Cerimoniós. El primer és de 7 de maig de 1332, essent encara infant (n. 198). El de 12 de gener de 1338 (n. 204) quan Pere ja era rei. Llevat d'alguns, pocs, del rei de Mallorca, i de la duquessa Violant, arriben fins al n. 384 (10 de juliol de 1386) els documents que publica del rei En Pere. Abunden també els del rei Joan I (ns. 384-460, anys 1387-96). Els altres fins al n. 567 (any 1492) són dels altres reis nostres. No prossegueix més endavant perquè acaba l'obra amb l'expulsió dels jueus de la península. Els ns. 568 fins al 606 (anys 1093-451) són tots referents a Navarra.

En un apèndix hi ha altres vint-i-un números dels anys 1034 al 1283, quasi tots amb algunes paraules hebraïques, trobats després de la impressió dels primers plec de l'obra, i altres sense número que es refereixen a números anteriors.

Així i tot el nombre de documents no dóna idea de la magnitud de l'obra, ja que la primera vegada que troba un nou jueu (Jofia, per exemple, batlle d'Alfons II d'Aragó, gener de 1170, doc. n. 37) o una qüestió judaica (la disputa de Tortosa, n. 481), hi afegeix totes les dades inèdites o publicades que posseeix, que en el primer cas arriben a 16, extenent-se des de 1168 al 1176.

L'autor hi afegeix demés altres dos treballs. L'un sobre el dret dels jueus en les antigues compilacions de dret o furs d'Aragó i Navarra, i un altre sobre el caràcter dels documents i dret privat dels jueus d'Espanya, o sia sobre els formularis emprats pels notaris en els documents dels jueus espanyols.

Segueixen registres de bibliografia de noms de persones: a) jueves en caràcters llatins; b) en caràcters hebraïcs; i c) de noms cristians, i altres tres de noms de lloc, de matèries i d'autors, imprescindibles en una obra d'aquesta mena.

No es cregui, però, el lector que aquí trobarà tota la història dels jueus d'Aragó i Navarra. En primer lloc ja s'haurà pogut observar, pel que havem dit, que el seu caràcter és més que tot de fonts per a la història. Demés que l'autor ha prescindit d'estudiar els arxius locals, dels quals s'han fet ja monografies, posem per exemple Vich a Catalunya i Terol a l'Aragó. Dels mateixos grans arxius no han pogut ésser estudiats tots els fons. En arxius de Comunitats s'ha limitat la investigació als pergamins fins a meitat del segle XIII i en l'Arxiu de la Corona d'Aragó a pergamins i registres. En les pàgines VI i següents s'especifica bé el treball fet.

Ultra això es veu que l'autor s'ha proposat un fi general en la seva compilació (ordinacions, confraries, privilegis, metges, batlles); així i tot sembla traspassen el caràcter anecdòtic les noves sobre moneders falsos, jueus que exercien indegudament la medicina, jueves qui fan sortilegis, que no figuren en aquesta obra i sobretot algú trobarà estrany que no hi sigui esmentada la disputa de Barcelona entre el rabí Moisès de Girona i Fra Pau Cristià, haguda davant Jaume I el 20 de juliol de 1263, ja publicada per Villanueva (*Viage literario*, XIII, 185).

Això no obsta perquè felicitem l'amic per la contribució valuosa que amb la seva obra aporta al coneixement de la nostra història.

J. RIUS SERRA, Prev.